

Barış ve Huzurdan Şiddete Sih Fundamentalizmi

(From Peace and Tranquility to Violence Sikh Fundamentalism)

Mücahid TOPCU

Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Res. Assistant, Tokat Gaziosmanpaşa University
İslami İlimler Fakültesi Islamic Sciences Faculty
Felsefe ve Din Bilimleri Philosophy and Religious Studies
Tokat | Türkiye Tokat | Türkiye
mucahid.topcu@gop.edu.tr orcid.org/0000-0001-6934-7369

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 05/Mart/2023 Received | 05/March /2023
Kabul Tarihi | 28/Nisan /2023 Accepted | 02/April/2023
Yayın Tarihi | 30/Haziran/2023 Published | 30/June/2023

Atıf | Cite as:

TOPCU, Mücahid. "Barış ve Huzurdan Şiddete Sih Fundamentalizmi [From Peace and Tranquility to Violence Sikh Fundamentalism]". Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/1 (Haziran | June 2023), 19-36.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1258629](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1258629)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

From Peace and Tranquility to Violence Sikh Fundamentalism

Abstract: This article traces the historical evolution of the Sikh religion that emerged in the Punjāb region of India in the 15th century. Our study aims to reveal the origins of some fundamentalist organizations that act on religious grounds in the modern era and the points in Sikh history they refer to. The Sikh tradition, which Gurū Nānak built on the principles of peace and tranquility, inculcated a passive life for nearly a hundred years. However, some internal and external reasons forced the Sikhs to take up arms. The economically empowered Sikh community used this power to fight for the throne of the Mughal Empire. With Gurū Arjan's support for Khusrev who rebelled against Jahāngīr Shāh, Sikhs started to play a role in the political arena. Gurū Har Rai used his military power on the side of Dārā Shikūh who rebelled against Awrangzīb. Teg Bahadur, also arrested by the Mughals, was tried for rebellion and killed. The Sikh community, which had become increasingly active since Gurū Arjan, reached the threshold of transformation with the murder of Teg Bahādur. Gurū Gobind Singh, who succeeded Teg Bahādur, militarized the Sikh community and established the Khālsā Organization. Gobind created a Sikh society whose appearance betrayed its faith and could defend itself against persecution. The events that took place between Arjan and Gobind have been the mainstay of modern fundamentalist movements. However, it was in the later period that fundamentalists turned to violence. This is because the wars fought by Sikhs during the period of the gurūs were generally in the nature of self-defense. Sikhs got along well with the British who ruled the region after the Mughal Empire. During this period, they served in the British military ranks. However, relations with the British deteriorated, especially over the administration of Sikh temples. The dispute over the administration of the temples paved the way for the Amritsar Massacre in 1919. In the aftermath of the Amritsar Massacre, Sikhs began to look for political solutions with the Sikh League, which they founded in 1920, and fought for the ideal of the nation-state, a common fad of the period. With the Akali Dal party, they took part in the Indian parliament under British rule. However, after Britain left the region in 1947, the Sikhs were disturbed by the creation of the states of India and Pakistan and the division of Punjāb into two. Seeking their rights through political means, Sikhs issued the Anandpur Sahib resolution in 1973. However, when political initiatives failed to yield results, violent elements in the Sikh community mobilized. Since the 1970s, fundamentalist Sikhs have carried out many acts of violence. Most famously, Fundamentalist leader Jarnail Singh Bhindranwale and his followers turned Harmandir Śāhib into a fortified fortress. The Indian government carried out Operation Blue Star, which ended the fundamentalist movement but sparked a larger incident. Following the operation, Indian Prime Minister Indira Gandhi was assassinated by her own Sikh guards, sparking anti-Sikh riots. During the four days of rioting, 2800 Sikhs were killed. Nānak's Sikh tradition, built on the principles of peace and tranquility, changed as he became involved in political events and eventually took an unexpected turn. Sikh history is an important example for humankind. It shows that the principle of peace and tranquility pursued by only one side is not enough. Sikh fundamentalists who have sought a return to the core teachings of the Sikh faith have openly contradicted themselves by seeking peace and tranquility through violence. Although Sikh fundamentalists today base their motives on religion, it is not correct to interpret these events as religious fundamentalism. This is because in these incidents religious justifications are used as a means to political ends. Therefore, it would be appropriate to characterize the events carried out by Sikh fundamentalists as political fundamentalism.

Keywords: History of Religions, Fundamentalism, Sikhism, Violence, Khalsa Organization.

Barış ve Huzurdan Şiddete Sih Fundamentalizmi

Öz: Bu makalede 15. yüzyılda Hindistan'ın Pencap bölgesinde ortaya çıkan Sih Dininin tarihsel süreç içerisindeki değişimi izlenmiştir. Çalışmamız, modern dönemde dini sebeplerle hareket eden bazı fundamentalist oluşumların kökenlerinin Sih tarihinde hangi noktaları referans aldıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Guru Nanak'ın barış ve huzur düsturları üzerine inşa ettiği Sih geleneği, yaklaşık yüz yıl boyunca pasif bir hayatı telkin etmiştir. Ancak, bazı iç ve dış sebepler Sihleri silahlanmaya mecbur bırakmıştır. Ekonomik açıdan güçlenen Sih toplumu, bu gücünü Babür İmparatorluğu'nun taht kavgalarında kullanmıştır. Guru Arjan'ın Cihangir Şah'a isyan eden Hüsrev'i desteklemesi ile Sihler, siyasi arenada rol almaya başlamışlardır. Guru Har Rai, askeri gücünü Evrengzib'e isyan eden Dara Şüküh'un tarafında kullanmıştır. Yine Babürlüler tarafından tutuklanan Teg Bahadur, isyancılık suçuyla yargılanıp öldürülmüştür. Guru Arjan'dan itibaren giderek aktif hale gelen Sih toplumu, Teg Bahadur'un öldürülmesiyle birlikte dönüşümün eşğine ulaşmıştır. Teg Bahadur'un ardından gelen Guru Gobind Singh, Sih toplumunu askeri bir yapıya büründürmüş, Khalsa Teşkilatı'nı kurmuştur. Gobind, görünüşü inancını ele veren ve zulme karşı kendini savunabilecek bir Sih toplumu oluşturmuştur. Arjan ile Gobind arasındaki süreçte meydana gelen olaylar, modern fundamentalist hareketlerin temel dayanak noktaları olmuştur. Bununla birlikte fundamentalistlerin şiddete yönelmesi, sonraki süreçte meydana gelmiştir. Zira gurular döneminde Sihlerin yaptıkları savaşlar genellikle nefsi müdafaa niteliğindedir. Sihler, Babür İmparatorluğu'nun ardından bölgeye hükmeden İngilizlerle iyi geçinmişlerdir. Bu dönemde İngiliz askeri kademelerinde görev almışlardır. Ancak İngilizlerle olan ilişkiler, özellikle Sih tapınaklarının idaresi meselesi sebebiyle bozulmuştur. Tapınakların idaresi meselesindeki tartışmalar, 1919'daki Amritsar Katliamına giden sürecin yolunu açmıştır. Amritsar Katliamı sonrasında Sihler, 1920'de kurdukları Sih Cemiyeti ile politik çareler aramaya başlamışlar ve dönemin yaygın furçası olan ulus-devlet ideali için mücadele etmişlerdir. Akali Dal partisiyle İngiliz idaresindeki Hindistan parlamentosunda yer almışlardır. Ancak 1947'de İngiltere'nin bölgeyi terk etmesi sonrasında Hindistan ve Pakistan devletlerinin kurulup Pencap'ın ikiye bölünmesi, Sihleri rahatsız etmiştir. Siyasi yollardan haklarını arayan Sihler, 1973'te Anandpur Sahib önergesini yayınlamışlardır. Ancak siyasi girişimler sonuç vermeyince Sih toplumunda şiddet yanlıları harekete geçmiştir. 1970'li yıllardan itibaren fundamentalist Sihler birçok şiddet eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bu olayların en meşhuru, Fundamentalist lider Jarnail Singh Bhindranwale'in taraftarlarıyla birlikte Harmandir Sahib'i müstahkem bir kaleye çevirmesidir. Hindistan hükümeti, Blue Star Operasyonu'nu gerçekleştirerek fundamentalist hareketi sonlandırmışsa da daha büyük bir olayın fitilini ateşlemiştir. Operasyonun ardından Hindistan Başbakanı İndira Gandhi kendi Sih muhafızlarınca öldürülmüş, bu sebeple anti-Sih isyanları ortaya çıkmıştır. Dört gün süren isyan boyunca 2800 Sih öldürülmüştür. Nanak'ın barış ve huzur prensipleri üzerine inşa ettiği Sih geleneği, siyasi olaylara bulaştıkça değişim göstermiş ve nihayetinde hiç umulmadık bir hal almıştır. Sih tarihsel süreci, insanoğlu için önemli bir örnektir. Bu örnek, yalnızca bir tarafın güttüğü barış ve huzur prensibinin yeterli olmadığını göstermektedir. Sih inancının temel öğretilerine dönüş için çaba gösteren Sih fundamentalistler, şiddet yoluyla barış ve huzura erişmek isteyip açıkça kendileriyle çelişmişlerdir. Günümüzde Sih fundamentalistleri gerekçelerini dine dayandırsalar da meydana gelen bu olayları dini fundamentalizm olarak yorumlamak doğru değildir. Çünkü bu olaylarda dini gerekçeler siyasi hedefe giden yolda araç olarak kullanılmaktadır. O halde Sih fundamentalistlerince gerçekleştirilen olayları, siyasi fundamentalizm olarak nitelemek yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Fundamentalizm, Sihizm, Şiddet, Khalsa Teşkilatı.

Giriş

Sihizm, Kuzey Hindistan’da Pencap bölgesinde ortaya çıkmış ve tarihsel süreç içerisinde bütün inanç sistemlerinde olduğu gibi birçok değişim geçirmiştir. Guru Nanak’ın (ö. 1539) sözlerinde, öğrencilerine barışı ve sevgiyi tembihlediği alenen görülmektedir. Sihler, bu anlayışla yaklaşık yüz yıl boyunca pasif bir toplum olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak tarihteki bazı olaylar Sih toplumunun dönüşümüne sebep olmuştur. Bu dönüşüm neticesinde pasif toplum anlayışı zayıflamış, özellikle 17. yüzyılın sonlarında Sih toplumu kendini savunma amacıyla silahlanmaya başlamıştır. Takip eden yüzyıllarda Sihler gerek tâbî oldukları Babür İmparatorluğu’na karşı tutumları gibi hâricî sebepler, gerekse artan gücün getirdiği değişim gibi iç sebepler dolayısıyla pasif rolü tamamen arka plana atmışlardır. Nanak’ın ve onun ardından gelen Guruların barış ve huzura dair söylemleri, sadece metinlerde kalmıştır.

Sih toplumunun sürekli savaşa hazır, aktif bir hâl almasında en etkili dönüşümü şüphesiz Khalsa Teşkilatı sağlamıştır. Khalsa Teşkilatı’nın “singh”leri¹ üniforma giyen askerler gibidirler. Bu anlamda Khalsa, kuruluşunun ardından Sih toplumunun şekillenmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir. Babür İmparatorluğu’nun yıkılışını takiben kısa bir süre bağımsızlık kazanan Sihler önce İngiliz Hindistan yönetiminin idaresine girmişler, İngiliz ordusunda görev almışlardır. İmparatorlukların son bulduğu, ulus devletlerin ortaya çıktığı bu dönemde Sihler de kendilerine ait gördükleri “Pencap” bölgesine sahip olmak istemişlerdir. Ancak bölgenin 1947 yılında İngiltere’den ayrılmasının ardından Hindistan ve Pakistan Devletleri arasında paylaşılması Sihler için işleri daha da zorlaştırmıştır. Sihler başlangıçta siyâsî yollarla Pencap’a sahip olmak istemişlerdir. Ancak bunu başaramadıklarında, kendi öz değerleri ile çelişmekte olan birçok şiddet eylemi gerçekleştirmişlerdir. Sihlerin bölgeye dair hak iddialarının temelinde dînî gerekçelerin yer alması ve faaliyetlerinde dini söylemlerin sıkça kullanılması, bu eylemlerin dînî fundamentalizm olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.

Çalışmamızda şu sorulara cevap aranmaktadır: Barış ve sevgiyi ön planda tutan Sih dini nasıl şiddet eylemlerine yönelen bir yapıya dönüştü? Sih toplumunun dönüşümünde dînî söylemler ne derece etkilidir? Sih Gurularının faaliyetlerinde siyâsî olayların etkili olması meselenin siyâsî fundamentalizm yönüne işaret eder mi? Sihler tarafından gerçekleştirilen ve dînî fundamentalizm çatısı altında tanımlanan şiddet olayları gerçekten dînî motivasyon ve gerekçelerle mi işlenmiştir? Kanaatimizce Sih fundamentalizmi, siyâsî fundamentalizm çatısı altında değerlendirilmelidir. Şiddet olaylarında kullanılan dînî söylemler, toplum desteğini kazanmak gibi çeşitli amaçlara ulaşmada bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum sadece Sihlere özgü değildir. Bütün dünyada fundamentalistlerin dînî fenomenleri araç olarak kullandığına dair birçok örnek bulunmaktadır. Ancak bu durum dine karşı rasyonalist bakış açısına sahip batılı düşünürlerce göz ardı edilmekte ve inanç sistemlerinin kötülenmesinde fundamentalist olaylar sıklıkla dile getirilmektedir. Sih

¹ “Aslan” anlamına gelen terim, bütün Erkek Sihlerin isimlerine ilave ettikleri terimdir. Bu lakabın kullanımı 10. Guru Gobind Singh tarafından başlatılmıştır. Kadın Sihler ise “prens” anlamına gelen “Kaur” lakabını alırlar. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Sözlük Dizisi 2 (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), “Singh”, 342.

fundamentalizmi örneği üzerinden meselenin ele alındığı bu çalışmada, aslında olayların arkasında inanç çatışmasından ziyade siyâsî emellerin yer aldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. Sih Tarihi'nde Dönüşümün İzleri

Barış ve huzuru prensip edinmiş olarak 15. yüzyılda ortaya çıkan Sihizm, günümüze kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. Bu süreçte, barış ve huzur prensibi yerini şiddete bırakmıştır. Bu durum, Sihlerin yaklaşık 550 yıllık tarihleri içerisinde geçirdikleri birtakım tecrübelerin sonucudur. Sihizm'in kurucusu Guru Nanak, 1469 yılında günümüzde Pakistan sınırları içerisinde kalan Talwandi köyünde doğmuştur.² Nanak, başta Hinduizm olmak üzere İslâmiyet, Budizm ve Caynizm gibi çeşitli dînî geleneklerin beraber yaşadığı bir ortamda dünyaya gelmiştir.³ Bir Hindu ailesinde doğup büyümesine rağmen, çevresinde sürdürülen geleneklerden hoşnut olmadığı, bu geleneklerin kendisine uygulanması sırasında gösterdiği tavırlardan anlaşılmaktadır. Sürekli bir arayış halinde olan Nanak, Lahor valisi Devlet Han'ın yanında çalıştığı sırada Müslüman entelektüeller ile görüşme fırsatı bulmuş, ancak onların cevapları da Nanak'ı tatmin etmediği için arayışını sürdürmüştür.⁴ Bu sıralarda bazı mistik tecrübeler neticesinde aldığı bir ilhamla "Gerçekte ne Hindü ne de Müslüman vardır" prensibini benimsemiş ve sevgi temeline oturttuğu anlayışını vazetmek üzere yolculuğa çıkmıştır.⁵ Tanrı'ya yönelik sevgisini dile getirdiği ilahileri ile insanlara sevgiyi öğretmeye başlayan Nanak, bu basit öğretisi ile insanları kendisine çekmeyi başarmıştır.⁶ Nanak, 24 yıl boyunca yolculuk yapıp insanlara sevgi içerikli mesajını yaydıktan sonra Kartarpur'a yerleşmiş, burada çevresine toplananlarla ilk Sih cemaatini oluşturmuştur. Nanak, kendisinden önceki Budizm ve Caynizm geleneklerinin kurucularının yaptığı gibi Hindu inancında bir reform hareketi gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁷ Bu bağlamda o da Hinduizm'deki tanrı düşüncesi, kast sistemi ve kurban törenleri gibi birçok fenomeni reddetmiştir. Bununla birlikte Nanak, Hindu geleneğini tamamen reddetmemiş, reenkarnasyon ve karma gibi öğretilere Sih geleneğinde yer vermiştir. Hindular bu öğretilerin Nanak tarafından benimsenmesini, Sihizm'in Hinduizm'den türediğine delil olarak göstermektedirler.⁸ Nanak her ne kadar Hindu bir ailenin çocuğu olsa da Hindistan'da İslâmiyet'in etkili olduğu bir dönemde yaşamıştır. Dolayısıyla inancının şekillenmesinde Hinduizm kadar İslâmiyet de etkili olmuştur. İslâmiyet'in tasavvuf geleneğinden oldukça etkilendiği anlaşılan Nanak, bu geleneğe ait barış ve sevgiye dair söylemleri de kendi inancının inşasında kullanmıştır. İlk guru Nanak'ın her şeyi Tanrı'nın yarattığını, onun

² Nikky Singh - Gunider Kaur, "Nanak", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones vd. (Detroit: Macmillan Reference USA, 2005), 6412.

³ Singh - Kaur, "Nanak", 6412.

⁴ Hammet Arslan, "Sihizm", *Aklî düşünce ve felsefenin doğu'dan doğuşu: Babil-Keldanî-Çin-Hint-İbranî gelenekleri*, ed. Bayram Ali Çetinkaya - Ali Osman Kurt, Doğu'dan Batı'ya düşüncenin serüveni / proje editörü Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya, 1. Cilt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 767.

⁵ Arslan, "Sihizm", 768.

⁶ Singh - Kaur, "Nanak", 6412.

⁷ Şinasi Gündüz, "Sih Dini", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 373.

⁸ Eleanor M. Nesbitt, *Sikhism: a Very Short Introduction* (Oxford: New York: Oxford University Press, 2005), 5.

yarattığı varlıklardan uzak olmadığını, tek olduğunu, eşi benzeri olmadığını, resim veya heykeller aracılığıyla tasvir edilemeyeceğini söylemesi (AG, 463), İslâmiyet'in etkisinde kaldığını açıkça göstermektedir. Özellikle bölgede etkin bir rol oynayan Yesevîlik tarikatı, Nanak'ın bu düşüncelerle tanışmasına yol açmış olabilir.⁹ Yesevi'ye ait şiirler ile Nanak'ın söylemleri kıyaslandığında ikisinin de aynı minval üzere oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰ Sih kutsal kitabı *Adi Granth*'ta buna benzer birçok örnek bulmak mümkündür. *Adi Granth*, Sih Gurularının sözleri ile birlikte Hinduizm ve İslâmiyet geleneğine ait mistik unsurları da barındırmaktadır.¹¹

Nanak, ölmeden önce yerine geçecek kişiyi belirlemiş, böylece Guru silsilesi başlamıştır. Nanak'ın cemaatine katılıp Sih inancını benimseyen Angad'ın (ö. 1552) asıl adı, Lehna'dır ve Kşatriya kastına mensuptur. Angad adını, ona sonradan Nanak vermiştir. Nanak'ın öz çocuklarının yerine Sih toplumunun başına neden Angad'ın geçtiği konusunda çeşitli anlatılar dile getirilmektedir. Bunlardan ikisine burada yer verebiliriz. Tarihsel anlatıya göre Guru Nanak, çamur dolu çukura düşüp her yeri pis olmuş bir çömleği oğlu Shri Chand'dan ister. Ancak o, kirlenmekten çekindiği için babasının isteğini yerine getirmez. Nanak'ın diğer oğlu Lakshmi Chand ise bu bayağı işi, normalde alt kastlara mensup olanları yapacağı bir iş olduğu için yerine getirmekten imtina eder, çünkü kendisi Guru'nun oğludur. Buna karşılık Lehna, çömleği çamurdan alır, yıkar ve içi tertemiz su ile dolu bir şekilde Nanak'a teslim eder.¹² Mitolojik olan ikinci anlatıya göre bir orman gezisi sırasında Guru Nanak, öğrencilerini teste tabi tutar. Yol boyunca saçılmış altın ve gümüş paraları gören öğrenciler Nanak'ı takip etmeyi bırakıp paraları toplamaya başlarlar. Yalnızca iki kişi, Lehna ve Bhai Buddha, Nanak'ın peşinden gider. Nanak o ikisini alıp bir cenaze yakma törenine götürür ve onlardan cesedi yemelerini ister. Bhai Buddha bu istek sonrasında Nanak'ı terk eder. Lehna ise gidip kefeni kaldırır ve altında Guru Nanak'ı bulur.¹³ İki anlatıda da görüldüğü üzere sonradan Angad adını alacak olan Lehna, Sih toplumunun liderliğini Nanak'a olan sadakati ile kazanmış olmalıdır. Angad, 1539'da Nanak'ın ölümünün ardından Sih cemaatinin liderliğine geçmiştir. Buna karşılık Nanak'ın oğlu Shri Chand uzun yıllar boyunca Angad'a rakip olarak mücadelesini sürdürmüştür. Angad, Sih cemaatini sistemleştirme yolunda önemli adımlar atmıştır. İnanç ve kast farkı olmaksızın herkese yemek vermeyi

⁹ Hammet Arslan, "Dîvân-ı Hikmet'teki İllkelerin Hint Mistik Şiirlerindeki Yansıması: 'İlahî Aşk' ve 'Bhakti' Anlayışları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Zülfikar Güngör, İnceleme Araştırma dizisi (Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 294.

¹⁰ Ahmet Yesevi'ye ait şiirler ile Guru Nanak'ın söylemlerinin kıyaslanmasına dair bkz. Hammet Arslan, "İslam'ın Hint Kültürüne Etkisi: Ahmed Yesevi, Kabir ve Guru Nanak Örneği", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu: 28-30 Nisan 2016, Ankara*, ed. Ahmet Kartal, İnceleme Araştırma dizisi (Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017), 399-422.

¹¹ Hardip Singh Syan, *Sikh Militancy in the Seventeenth Century: Religious Violence in Mughal and Early Modern India* (London (GB): I.B. Tauris, 2013), 63.

¹² W. Owen Cole - Piara Singh Sambhi, *The Sikhs: Their Religious Beliefs and Practices* (London ; Boston: Routledge & K. Paul, 1978), 18.

¹³ Cole - Sambhi, *The Sikhs*, 18.

amaçlayan langar geleneğini devamlı hâle getirip kendisi bizzat mutfakta çalışmıştır. Ayrıca o, Nanak'ın şiirlerini bir araya getirmiştir.¹⁴

Angad'ın ardından Amar Das (ö. 1574) görevi üstlenmiştir. Babür İmparatoru Ekber Şah (ö. 1605) döneminde yaşamış olan Amar Das, öğretileriyle onu etkilemiştir.¹⁵ Ekber Şah döneminde Babür İmparatorluğu'nda din ve inanç açısından çeşitli değişimlerin yaşandığı, onun birçok inanca hoşgörülü davrandığı, hatta şehvet düşkünlüğü, iftira ve gurur gibi günahları şiddetle yasaklayan "Din-i İlahi" adlı bir inanç sistemi oluşturmaya çalıştığı bilinmektedir.¹⁶ Her ne kadar Ekber Şah'ın bu girişimi özellikle Müslümanlar tarafından eleştirilse de onun diğer dinlere yönelik hoşgörülü tavrı tebrik edilmelidir. Amar Das'ın kıtlık zamanında Babür İmparatorluğu'ndan vergi muafiyeti almasında Ekber Şah'ın bu hoşgörülü tutumu etkili olmuş olmalıdır. Ayrıca bir süre hapisane hayatı yaşayan Amar Das sonrasında birçok tutsakla birlikte serbest bırakılmıştır.¹⁷ Amar Das'ın ardından Guru Ram Das (ö. 1581) göreve gelmiştir. Ekber Şah'ın saygısını kazanan Ram Das, onun hediye ettiği topraklarda günümüzde Sihlerin kutsal ziyaretgâhı olan Altın Tapınağın da bulunduğu Amritsar şehrini kurmuştur.¹⁸ Ram Das'ın ardından gelen Guru Arjan (ö. 1606), Amritsar şehrinin Sihler için merkezi bir yer olmasında önemli rol oynamıştır. Kendisinden önceki guruların sözlerini içeren Adi Granth'ı da Guru Arjan derlemiştir. Guru Arjan, yaşadığı dönemde Sihlerin en kutsal tapınağı kabul edilen Harmandir Sahib'i inşa etmiş ve Sihleri ekonomik ve sosyal açıdan güçlü bir toplum hâline getirmiştir.¹⁹ Arjan, elde ettiği bu gücü Cihangir Şah'a (ö. 1627) isyan eden Hüsrev'e (ö. 1622) destek vererek kullanmıştır. Ancak başarısız isyan girişimi sonucunda Arjan saraya çağrılmış, tutuklanmış ve hapse atılmış, kısa süre sonra hapiste ölmüştür.²⁰

Arjan'ın yerine gelen Guru Hargobind (ö. 1644), Sihleri silahlandırarak ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun oluşmasında, yerel devlet görevlilerinin ve imparatorun Sihlere yönelik tavırları etkili olmuştur.²¹ Hargobind, askeri gücünü temsilen Harmandir Sahib'in karşısına Akhal Takht'i²² yaptırmış,²³ biri manevi diğeri dünyevi görevi simgeleyen iki kılıç kuşanmıştır.²⁴ Bu

¹⁴ Joseph Davey Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej* (New Delhi: Asian Educational Services, 1994), 46.

¹⁵ Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 47.

¹⁶ Enver Konukçu, "Ekber Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10/543.

¹⁷ Cole - Sambhi, *The Sikhs*, 21.

¹⁸ Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 48.

¹⁹ C. Shackle - Arvind-pal Singh Mandair (ed.), *Teachings of the Sikh Gurus: Selections From the Sikh Scriptures* (London; New York: Routledge, 2005), xv.

²⁰ Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 50.

²¹ Bkz. Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 52-53.

²² Sih dini ve siyasi otoritesinin en üst makamıdır. Akal Takht "Sonsuz Taht" ya da "Sonsuz Olanın Tahtı" anlamına gelir. Sihler Akal Takht dışında 4 takhtli daha kutsal kabul etmektedirler. Daha geniş bilgi için bkz. M. Gurmukh Singh, "Akal Takht", *The Encyclopedia of Sikhism*, ed. Harbans Singh (Patiala: Punjabi University, 2002), 1/56-59.

²³ Khushwant Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839* (New Delhi: Oxford University Press, 2004), 1/61.

²⁴ Pashaura Singh - Louis E. Fenech, "An Overview of Sikh History", *The Oxford Handbook of Sikh Studies*, Oxford Handbooks (Oxford: Oxford University Press, 2014), 47.

hareketiyle o yalnızca manevi işlerle ilgilenmenin yeterli olmadığına, dünyevi işlerde de Sihlerin artık söz sahibi olması gerektiğine işaret etmiştir. Babür İmparatorluğu'na karşı küçük çaplı mücadelelere girişen Hargobind, bu savaşları “nefs-i müdafaa” olarak nitelemiştir.²⁵ Guru Arjan'ın ekonomik düzenlemeleri ile oğlu Hargobind'in askeri ve siyâsî düzenlemeleri, Sih toplumunu Babür İmparatorluğu içerisinde bölgesel bir idari yapı hâline getirmiştir.²⁶ Hargobind'in ardından Guru Har Rai (ö. 1661) başa geçmiştir. Har Rai de Babür İmparatorluğu'nun taht mücadelelerinde taraf olmuştur. Şah Cihan'ın iki oğlu Evrengzib ile Dara Şüküh arasındaki taht mücadelesinde Dara Şüküh'un tarafını tutmuştur. Ancak Evrengzib, Dara Şüküh'u mağlup edip onu irtidat ve isyan suçlamasıyla idam etmiştir.²⁷ Dara Şüküh'un yenilmesinin ardından Evrengzib, Har Rai'yi isyancı kardeşi ile ilişkisi olup olmadığını açıklamak üzere mahkemeye çağırılmış, Har Rai ise oğlu Ram Rai'yi Evrengzib'e esir olarak göndermiştir.²⁸ Daha sonra oğlu serbest bırakılmıştır.²⁹ Askeri güce sahip olmasına rağmen Har Rai, savaşmaktan kaçınmış ve barışçıl bir tavır takınmıştır.³⁰ Har Rai, ölmeden önce Evrengzib'in desteğini alan büyük oğlu Ram Rai yerine küçük oğlu Har Krishan'ı (ö. 1664) guru olarak atamıştır. Bu durum, Evrengzib'in hoşuna gitmemiş, bu yüzden henüz çocuk yaşta olan Har Krishan'ı saraya çağırmıştır³¹. Ancak Har Krishan, yakalandığı çiçek hastalığı sebebiyle ölmüştür.³² Har Krishan ölmeden evvel halefinin Bukkala köyünde olduğuna işaret etmiştir. Bu köyde Guru Hargobind'in birçok akrabasının ve oğlu Teg Bahadur'un (ö. 1675) yaşadığını bilen Sihler, Teg Bahadur'u dokuzuncu guru olarak seçmişlerdir.³³ Teg Bahadur, bu görevi üstlenmekten kaçınsa da görevi üstlenmek zorunda kalmış, ancak guruluk makamında gözü olan akrabaları ona birçok sıkıntı çıkarmışlardır. Bu sebeple o, bir süreliğine Pencap bölgesinden ayrılmıştır.³⁴ Yolculuğu sırasında Delhi'den geçerken tutuklanmış, ancak daha sonra serbest bırakılmıştır. Bir süre Bengal bölgesinde kalan Teg Bahadur, Pencap bölgesine döndüğünde Guru olarak karşılanmıştır. Gittiği yerde büyük kalabalıkları etrafında toplayan Teg Bahadur, bir süre sonra Evrengzib tarafından saraya çağırılmıştır. Ancak saraya Teg Bahadur'un kayıp olduğu bilgisi iletilmiş, bu sebeple o, kaçak ilan edilmiştir. Teg Bahadur Agra'da bir grup takipçisi ile yakalanmış ve Delhi'ye getirilmiştir.³⁵ Yargılandıktan sonra idamına karar verilmiş, nihayetinde başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür.³⁶

Teg Bahadur'un öldürülmesi, Sihizm'de büyük reformları beraberinde getirmiştir. Onuncu guru olarak başa geçen Gobind Singh (ö. 1708) bu reformlar aracılığıyla Sihleri pasifist anlayıştan

²⁵ Bkz. Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 53.

²⁶ Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 57.

²⁷ Arvind-pal Singh Mandair, *Sikhism: a Guide for the Perplexed* (London ; New York: Bloomsbury, 2013), 51.

²⁸ Mandair, *Sikhism*, 51.

²⁹ Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 59.

³⁰ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/66.

³¹ Mandair, *Sikhism*, 51.

³² Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/67.

³³ Mandair, *Sikhism*, 51-52.

³⁴ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/67-68.

³⁵ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/69-70.

³⁶ Nesbitt, *Sikhism*, 60.

çıkarmış, militarist bir teşkilat olup Sih kardeşliği ve arınmışlar topluluğu olarak bilinen Khalsa Teşkilatı'nı kurarak Sih toplumunu her an kendini savunmaya hazır durumda, örgütlü bir yapı hâline getirmek istemiştir.³⁷ Üstelik geleneksel Sih kaynaklarına göre Gobind Singh, Khalsa Teşkilatı'nı kurmak suretiyle Guru Nanak'ın misyonunu tamamlamıştır.³⁸ Sih fundamentalist hareketlerinin dayanak noktası olan bu teşkilatın asıl amacı, Sihlerin gerektiğinde kendilerini savunabilecek yeterlilikte olmalarını sağlamaktır. Babasının ölümünden sonra Gobind Singh, henüz yaşı küçük olması sebebiyle Himalaya Dağları eteklerinde, Yumna nehri kıyısında bir şehre götürülmüştür. Burada eğitim almış, Farsça ve Sanskritçe öğrenmiştir.³⁹ Aynı zamanda at sürmeyi ve ok atmayı da öğrenen Gobind Singh, Guru olarak sorumluluklarının bilincinde yetiştirilmiştir. Birçok dilde şiir yazmış, çeşitli eserler kaleme almıştır.⁴⁰ Kendisine ait eserlerden biri olan *Zafname*'de bütün çareler tükendiğinde, kılıçları çekmenin mubah olduğunu söylemiştir.⁴¹ Bu düşünceyle hareket eden Gobind Singh, Babür İmparatorluğu'na karşı kendisine bağışlanan at ve silahları seve seve kabul etmiştir.⁴² Ancak onun Müslümanları düşman olarak kabul etmediği görülmektedir. Zira kurduğu orduda 500 Müslüman paralı asker yer almıştır.⁴³ Gobind Singh, öncelikle Kuzey Hindistan'da hüküm süren bazı Rajalarla, ardından da Babürlülerle savaşlar yapmıştır. Bu savaşlar sonucunda Sih yerleşimlerini daha güvenli hâle getirmek için kaleler inşa etmiştir.⁴⁴ Bunun yanında çocuklarının Guru olabilmek için birbirlerine düşmesine engel olmak amacıyla Guruluk silsilesini sonra erdirmiş, kendisi tarafından kaleme alınan ve daha önceki Gurulara ait sözlü ve yazılı materyalleri de içeren *Granth Sahib*'i ilelebet varlığını sürdürecektir guru olarak ilan etmiştir.⁴⁵ 1708 yılında bir suikast sonucunda öldürülmesine kadar Gobind Singh, 21 savaş yapmıştır. Sih toplumu, Gobind Singh'in bu savaşlarını "haklı savaş" ve "doğruluğu savunmak amacıyla yapılmış savaşlar" çerçevesinde değerlendirmiştir.

2. Edilgen Sih Toplumundan Etken Sih Toplumuna Dönüşüm

Sih dîni geleneğinin barış ve refahı, sevgi ve huzuru prensip edinerek yola çıktığına dair göz ardı edilemeyecek kadar çok delil bulunmaktadır. Sihlerin ilk 5 gurusu, sözlerinde barışa ve sevgiye yer vermişlerdir. Ancak girişte değindiğimiz bazı olaylar, barışı prensip edinmiş olan bu inancın kendini savunmak amacıyla silaha sarılmasına sebep olmuştur. Bu olaylardan ilki olan Guru Arjan'ın ölümünden Babür Hükümdarlığının sorumlu tutulması, iki tarafın çatışmaya girmesine yol açmıştır. Guru Hargobind, babasının ekonomik olarak zenginleştirdiği Sih toplumunun silahlanmasına önemli rol oynamıştır. Buna rağmen Babür hükümdarlığına karşı

³⁷ Gündüz, "Sih Dini", 380.

³⁸ Mandair, *Sikhism*, 57.

³⁹ Mandair, *Sikhism*, 55.

⁴⁰ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/74-75.

⁴¹ Gobind Singh, *Zafarnama*, çev. Navtej Sarna (New Delhi: Penguin Books, 2011), 24.

⁴² Mandair, *Sikhism*, 55.

⁴³ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/75.

⁴⁴ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/78; Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 74.

⁴⁵ Singh, *A History of the Sikhs 1469-1839*, 1/79.

birkaç küçük çatışmayı kazansalar da Babürlüleri nihayetinde Sihleri mağlup etmiştir. İmparatorluğun Sihlerin üzerine gitmesinin de bazı sebepleri bulunmaktadır. Örneğin, Guru Arjan, Cihangir Şah'a isyan eden Hüsrev'i desteklemiştir. Hargobind'in silahlandığı Sih toplulukları, zamanla bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlamışlardır. Bu iki örnek karşısında imparatorluğun Sihlerin üzerine gitmesi kaçınılmaz bir son olarak kabul edilmelidir.

Sihleri daha militan bir toplum hâline getiren ikinci olay ise 9. Guru Teg Bahadur'un Babür İmparatoru Evrengzib tarafından öldürülmesidir. Bu olay sonrasında onuncu Guru Gobind Singh, Khalsa Teşkilatı'nı kurmuş, bu teşkilatın üyelerini cesur ve güçlü askerler olarak yetiştirmiştir. Teşkilatın kuruluşuna dair meşhur bir anlatı mevcuttur. Buna göre kalabalık bir Sih cemaati 1699'un 30 Mart akşamında bahar festivali Vaisakhi esnasında Anandpur'da bir çadırın önünde toplanmışlardı. Elinde bir kılıçla çadırdan çıkan Guru Gobind Singh, önündeki topluluktan başını guru için feda edecek bir kurban istedi. Birkaç sefer bu isteği tekrarladı ve nihayetinde Lahorlu bir tüccar veya brahmin olan Daya Ram bu isteği kabul etti. Guru ile birlikte çadıra girdiler. Kısa süre sonra Guru, kılıcından kan damlayarak çadırdan çıktı. Bunu gören cemaat dehşete düştü. Buna karşılık Guru Gobind, yeni gönüllüler istedi. Dört kişi daha gönüllü oldu ve hepsi birer birer çadıra girdiler. Guru Gobind her birini içeri alıp dışarı çıktığında kılıcından kanlar akıyordu. Nihayetinde Guru Gobind, bu beş kişiyi üzerlerinde mavi ve sarı cüppeler giymiş olarak çadırdan çıkardı ve bu kişileri Khalsa Teşkilatı'nın çekirdeğini oluşturan "Panj Piare" (Guru'nun beş sevgilisi) diye taltif etti ve onlara aslan anlamına gelen *Singh* soy ismini verdi.⁴⁶ Khalsa'nın kuruluşunu anlatan bu olayın ardından Gobind Singh, teşkilata girişi yani inisiyasyon töreninin nasıl gerçekleştirilmesini gerektiğini ve Khalsa Teşkilatı'na katılanların uymaları gereken 5 kuralı ortaya koymuştur.⁴⁷ Teşkilata "amrit" (hayat ve ölüm iksiri) adı verilen su ile vaftiz edilerek üye olan ve soy adı olarak "Singh" ismini benimsemesi şart koşulan Sihler, Beş K (panc-kakar/kakke) adıyla da bilinen şu kurallara uymakla mükellef tutulmuşlardır:⁴⁸

- 1- Keş: Teşkilat üyelerinin saçlarını kesmesi yasaktır. Bu kural Sihlerin doğa kanunlarına karşı her zaman uyumlu olduklarını göstermektedir.
- 2- Kangha: Tarak temizliğin sembolüdür ve her teşkilat üyesi, tarak taşımalıdır. Bu aynı zamanda Hindu, Budist ve Caynist geleneklerdeki asketizmin reddine işaret etmektedir.
- 3- Kacch: Her teşkilat üyesi iç don giymeli, böylece haramdan uzak durmalı ve iffetini korumalıdır.
- 4- Kirpan: Teşkilat üyeleri, adaleti sembolize etmek ve gerektiğinde kendisini korumak için hançer taşımalıdır. Bu hançer ile kişi, sadece kendisini değil, kendisini koruyamayanları da korumakla mükelleftir.

⁴⁶ Mandair, *Sikhism*, 58-59.

⁴⁷ Mandair, *Sikhism*, 59-60.

⁴⁸ Arslan, "Sihizm", 778.

5- Kara: Teşkilat üyeleri, sağ kollarına bileklik takmalıdırlar. Bu bileklik aynı zamanda kişiye yaşam ve ölümü, yapılan fiillerde kişinin gerçek Guru'ya karşı sorumlu olduğunu hatırlatmalıdır.⁴⁹

Guru Gobind, Khalsa'nın çekirdeğini oluşturduktan sonra ilk 5 üyeye, kendisini de teşkilata almaları için talepte bulunmuş, bu talebe şaşırın üyeler neticede inisiyasyon törenini birebir uygulamak suretiyle Gobind'i teşkilata almışlardır. Böylece Guru Gobind, *singh* lakabını almıştır.⁵⁰ Gobind Singh'in bu kuralları koymasının sebebi, Khushwant Singh tarafından şu şekilde yorumlanmıştır: "Guru, sorgulandığında inancını reddedemeyecek, dış görünüşü itibariyle zulmü ve ona dayanacak cesareti celbeden bir insan vücudu ortaya koymak istemiştir."⁵¹ Anlaşıldığı kadarıyla Khalsa Teşkilatı, askeri bir birlik şeklinde oluşturulmuştur. Tıpkı üniformalı askerler gibi, Khalsa Teşkilatı üyeleri gerektiğinde Sih inancını ve toplumunu savunmakla görevlendirilmişlerdir.⁵² Gobind Singh'in askeri bir teşkilat kurması ve Babür İmparatorluğu ile çatışmaya girmesi, elbette Sih inancında barışın bir kenara bırakıldığını göstermemektedir. Ne Hargobind ne de Gobind Singh, haklı savaşlarını Müslümanlara karşı yapmamışlardır. Onların direkt olarak Müslümanları hedef aldıkları da söylenemez. Şüphesiz yaşadıkları çevrede Müslümanlar da bulunmaktadır. Ancak onlar kendi inanç ve geleneklerini tehdit eden idari yapıya, yani Babür imparatorlarına karşı ayaklanmışlardır. Bu sebeple Sihlerin bu dönemdeki mücadelelerinde herhangi bir dîni rakip olarak gördüklerini söylemek doğru olmaz. Doğrusu, buradaki mücadele daha çok siyâsî özellikler barındırmaktadır.

Sih geleneğinin temellerinin atıldığı 10 guru döneminde meydana gelen bu iki olay, günümüzde Sih fundamentalistlerinin yaslanabileceği çeşitli dînî delillerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Sih fundamentalizminin zirvedeki isimlerinden biri olan Jarnail Singh Bhindranwale'nin (ö. 1984) bir konuşmasında ne Guru Hargobind'in ne de Guru Gobind Singh'in silahlanırken Babür imparatorlarından izin almadığını, bu sebeple kendi silahlanmalarının da meşru olduğunu ve haklarını savunmak için kimseden izin almayacaklarını söylediği aktarılmaktadır.⁵³ İsmi geçen iki gurunun örnekliliği, sevgiyi tavsiye eden bir inanç içerisinde şiddete dayanak arayanlar için yeterli delillerdir.

3. Sih Toplumunda Şiddetin Başlangıcı

Sih toplumunda temellere dönme çağrısı, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Sihler, 10. Guru Gobind Singh'in ölümünün ardından bir süre şehir devletleri hâlinde (misils) yaşamışlardır. Ardından Ranjit Singh, 1799'da bu şehir devletlerini birleştirmiş ve bölgede 49 yıl hüküm sürecek

⁴⁹ Cole - Sambhi, *The Sikhs*, 37.

⁵⁰ Mandair, *Sikhism*, 61.

⁵¹ Khushwant Singh, *The Sikhs* (Noida, Uttar Pradesh, India: HarperCollins Publishers, 2020), 20.

⁵² Cunningham, *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*, 71.

⁵³ T. N. Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", *The Fundamentalism project*, ed. Martin E. Marty vd. (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 601.

olan Sih İmparatorluğu'nu kurmuştur.⁵⁴ İngilizlerin bölgeyi ele geçirmesi ile Sih İmparatorluğu dağılmış, Sihler İngiliz boyunduruğunda yaşamaya başlamışlardır.⁵⁵ Ancak bu dönemde, ilginç bir şekilde, Sihler ve İngilizler iyi anlaşmışlar, hatta 1857 yılında Pencap bölgesinde çıkan isyanda Sihler İngilizlere yardım etmişler, buna karşılık İngilizler, Sih Khalsa Teşkilatı geleneğinin İngiliz ordusuna katılan Sih askerlerce sürdürülmesine müsaade etmişlerdir.⁵⁶ Khalsa geleneği bu sırada giderek zayıflamış ve nihayetinde teşkilat üyeleri Sih inancından uzaklaşmaya başlamışlardır. Bununla ilgili olarak, 1853 yılında İngiliz Pencap Hükümeti sekreteri Richard Temple (ö. 1902) şu sözleri söylemiştir: “Nanak’ın Sihleri, barışçıl tabiatlı eski bir ailedir ve atalarının dinlerine sadık kalacaklardır. Fakat Gobind Singh’in Sihleri, bu dîni savaş dîni olarak kucaklayan bu kişiler, artık Khalsa’ya itibar etmiyorlar. Bir zamanlar binlerce kişiye ulaşan bu insanlar, artık dağılıyor ve Hinduizm’in saflarına katılıyorlar.”⁵⁷ Ancak bu uzaklaşma Sihlerin İngiliz ordusunda yükselmesine engel olmamıştır. Sihlerin Hindistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından İngilizlerin boşalttığı askeri makamlara yerleşmeleri, bunun en önemli göstergesidir. İngiliz boyunduruğunda geçen süreçte Sihler arasında dîni reform girişimleri yapılmıştır.⁵⁸ Ancak fundamentalist sayılabilecek ilk girişimler, Sih tapınaklarının (gurdwara) yönetimi üzerinde ortaya çıkmıştır. Tapınaklar, Sih İmparatorluğu döneminde *mahant* adı verilen Sih keşişler tarafından idare edilmiştir. Sihlerin Udasi mezhebine bağlı olan mahantlar guruluk geleneğini sürdürmektedirler. Bu durum onları Ortodoks Sihlerden ayırmaktadır.⁵⁹

İngilizlerin Pencap bölgesinde gerçekleştirdikleri ekonomik girişimler sonuç vermeye başladığında gurdwaralar giderek zenginleşmiş, İngiliz desteğini arkasına alan mahantlar gurdwaraların sahipleri konumuna gelmişlerdir.⁶⁰ Böylece mahant olmak da önemli bir görev hâlini almıştır. Üstelik Guru Nanak’ın oğlu Shiri Chand’ın Sih geleneğine bağlı olduklarını iddia eden Udasi mahantları⁶¹, görevlerini babadan oğula geçen bir görev olarak görmeye başlamışlar, Sihizm’i reddedip gurdwaraların Udasi tapınakları olduklarını öne sürmüşlerdir.⁶² Bu durum, Ortodoks Sihleri kızdırmış ve nihayetinde çatışmalara sebep olmuştur. Ancak İngiliz Pencap yönetimi, olayların büyümesini engellemek için bazı Sih liderleri hapse mahkûm etmiştir. Bu durum, Sihlerin hem zenginleşmiş mahantlara hem de hükümete karşı mücadele etmelerine yol açmıştır.⁶³ Birinci Dünya savaşı yıllarında Sihler, İngiliz boyunduruğundaki Hint hükümetine büyük yardımlar yapmıştır. Ancak Sihler, bu yardımlarının karşılığını alamamışlardır. Buna karşılık iddiaya göre Hindular ve Müslümanlar, Sihlerden daha çok ödüllendirilmişlerdir.⁶⁴ Yine

⁵⁴ Daha geniş bilgi için Bkz. Singh, *The Sikhs*, 31-62.

⁵⁵ Singh, *The Sikhs*, 61.

⁵⁶ Nesbitt, *Sikhism*, 71.

⁵⁷ Madan, “The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition”, 602.

⁵⁸ Bkz Singh, *The Sikhs*, 64-69.

⁵⁹ Singh, *The Sikhs*, 73.

⁶⁰ Mandair, *Sikhism*, 93.

⁶¹ Nesbitt, *Sikhism*, 78.

⁶² Singh, *The Sikhs*, 73.

⁶³ Singh, *The Sikhs*, 74.

⁶⁴ Singh, *The Sikhs*, 74.

bu dönemde Hindular ve Müslümanlar, İngilizleri Hindistan'dan çıkarmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlar, Sihler de bu girişimlerden ilham alarak gurdwaraları ele geçirmek için çeşitli eylemler düzenlemişlerdir. Bu eylemlerden birisi de 1919'da Amritsar'da gerçekleştirilmiştir. İngiliz idaresinin yasağına rağmen eylem yapılmış, ancak İngiliz General Dyer, eylemcilere ateş açılması emrini vermiştir.⁶⁵ Olay, resmi rakamlara göre 500 kişinin öldürüldüğü Amritsar Katliamı olarak tarihe geçmiştir.⁶⁶

Katliam sonrasında eylemlerini siyâsî boyuta taşımak isteyen Sihler, Sih Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Ekim 1920 itibarıyla Sih Cemiyeti "Akali Hareketi" adı altına gurdwaraları ele geçirmeye başlamış, ele geçirilen gurdwaraların yönetimi için Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC) kurulmuştur.⁶⁷ Akali hareketi, daha sonra Hindistan siyasetine girmiş ve Akali Dal Partisi olarak hükümette yerini almıştır. Ancak Gurdwaraların ele geçirilmesinde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Amritsar çevresindeki bir Gurdwara'da mahantlar ile Sihler arasında çatışma çıkmış, 2 kişi ölmüş 17 kişi yaralanmıştır. Olaylar sonucunda 15 mahant ve 17 Sih hapse atılmıştır.⁶⁸ Olaylar bununla kalmamış, 1921 yılında Guru Nanak'ın doğduğu şehir Nankana'daki bir gurdwarada görev yapan Mahant Narain Das, kiraladığı eşkıyalarla önde gelen Akali liderlerinden Lachman Singh'i ve beraberindeki Sihleri, gurdwarada ibadet sırasında öldürmüştür.⁶⁹ 130 kişinin öldüğü bu olay, Nankana Katliamı olarak tarihe geçmiştir.⁷⁰ Katliam sonrasında, Nankana'daki bütün Gurdwaralar Ortodoks Sihlere, SGPC'ye devredilmiştir. Sih fundamentalizminin ilk örnekleri olarak sunulan bu olaylar, Ortodoks Sihlerin siyâsî isteklerini elde etmek için şiddete başvurmalarında çok etkili olmuştur. 20. yüzyıl boyunca Sih fundamentalistlerin sıkça şiddete başvurmaları, bu durumu açıkça göstermektedir.

4. Sih Toplumunda Şiddetin Zirvesi

20. yüzyılda Hint alt kıtasında çatışan üç dînî grup karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Hindular, Müslümanlar ve Sihlerdir. 1947 yılında Hinduların Hindistan'ı, Müslümanların ise Pakistan'ı kurarak kendi bağımsız devletlerine sahip olmaları, Sihleri oldukça rahatsız etmiştir. Dahası Sihlerin anavatanı sayılan Pencap bölgesi, iki devlet arasında paylaşılmıştır ki bu durumda en büyük sıkıntıyı Sihler yaşamıştır. Böylece bağımsız bir devlet ideali, Sihler tarafından giderek daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Sihler, bağımsızlık adına birçok girişimde bulunmuşlardır. Bunu öncelikle siyâsî yolla kazanmaya çalışmışlar, Pencap bölgesinde özerk bir yönetim istemişlerdir. Örneğin Anandpur Sahib Önergesi, Sihlerin özerk olma yolunda giriştikleri adımlardan birisidir. Akali Dal partisi komisyonlarınca 1973'te hazırlanan bu önergede dînî ve siyâsî çeşitli taleplerde bulunulmuştur. Pencap bölgesinde Sihlerin çoğunlukta olduğu şehirlerden oluşan ve otonom şekilde idare edilecek bir eyaletin kurulması talebi bu önergenin en temel siyâsî

⁶⁵ Mandair, *Sikhism*, 93.

⁶⁶ Singh, *The Sikhs*, 75.

⁶⁷ Mandair, *Sikhism*, 94.

⁶⁸ Singh, *The Sikhs*, 76.

⁶⁹ Harnik Deol, *Religion and Nationalism in India the Case of the Punjab* (London: Routledge, 2000), 79.

⁷⁰ Singh, *The Sikhs*, 77.

taleplerinden biridir.⁷¹ Toplumda ateizmin yaygınlaşmasına karşılık Sih dininin yayılması, Sih dîni kurumlarının yeniden ihya edilmesi, Sih tapınaklarının (gurdwara) idaresinin bir makamda toplanması, Sih misyoner kolejlerinin açılması ve Sih kutsal mekânlarına giriş çıkışlarda serbestiyet gibi talepler ise bu dönemde Hindistan'da Sihizm'in bir inanç olarak Hinduizm içerisinde erime tehlikesi içinde olduğunu göstermektedir.⁷² Önergedeki en ilginç nokta ise kadınlar dâhil suça bulaşmamış bütün insanlara lisans gerektirmeksizin bireysel silahlanma izni talep edilmesidir.⁷³ Bu talep, Sihler arasında Khalsa geleneğinin sürdürülmesine yönelik devam eden bir isteğin bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu ve benzeri girişimler Sihlere başarı getirememiştir. Bu girişimlerin yanı sıra, Sihler arasında "Khalistan" ideali adı altında şiddet yoluyla hedefe ulaşmaya çalışanlar olmuştur. Siyâsî girişimlerin sonuç vermemesi, şiddet yolunun daha çok tercih edilmesine yol açmıştır.

Hindistan'ın bağımsızlığını takiben Sihler tarafından birçok silahlı eylem gerçekleştirilmiştir. Ancak Sih fundamentalizminin en şiddetli olduğu 1980'li yıllarda bu eylemler zirve dönemini yaşamıştır. Burada bütün olaylardan ziyade, zincirleme olayların fitilini ateşleyen şahıslardan ve bu olayların en etkili olanlarından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Sih Fundamentalizmi dendiğinde akla gelebilecek en ünlü isim, Jarnail Singh Bhindranwale'dır. Sihler tarafından "sant" (aziz, bilge) unvanına layık görülen Bhindranwale, geleneksel Sih eğitimi veren okullardan biri olan Damdama Taksal'ın lideridir.⁷⁴ Gençliği döneminde Damdama Taksal'ın lideri Kartar Singh'in gözetiminde eğitim alan Bhindranwale, başarılı bir öğrenci olarak tebarüz etmiştir. Kartar Singh bir trafik kazası geçirmesinin ardından Bhindranwale'i, Taksal'ın başına geçirmiştir.⁷⁵ Pencap'taki birçok şehri gezip vaazlar veren Bhindranwale, güçlü hitabetiyle insanları kısa sürede etkilemeyi başarmıştır. Vaazlarında alkol ve uyuşturucu maddelerden uzak durulmasına vurgu yapan Bhindranwale, bu süreçte dîni bir lider olarak öne çıkmıştır.⁷⁶ Ancak bir süre sonra siyâsî meseleler hakkında konuşmaya başlamıştır. Adını bütün Hindistan'a 1978 yılında Nirankari Sihlerinin Amritsar toplantısını basıp olay çıkarması ile duyuran Bhindranwale, bu olay sonrasında Akali liderlerinin politik oyunlarına alet olmuştur.⁷⁷

Bhindranwale, toplumda tanınmasının ardından siyasetle daha çok ilgilenmeye başlamıştır. 1978'deki baskın olayı öncesinde yalnızca Granth Sahib'den bahsedip dîni sohbet ve vaazlar yaparken 1978'den sonra politik ve ekonomik konular üzerine konuşmaya başlamıştır.⁷⁸ Bhindranwale, ünlü olduktan sonra fundamentalist fikirlerini yaymaya devam etmiş, bu süreçte

⁷¹ B. S. Nijjar, "Anandpur Sahib Resolution", *The Encyclopedia of Sikhism*, ed. Harbans Singh (Patiala: Punjabi University, 2002), 1/134.

⁷² Nijjar, "Anandpur Sahib Resolution", 1/135.

⁷³ Nijjar, "Anandpur Sahib Resolution", 1/137.

⁷⁴ Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", 597.

⁷⁵ Deol, *Religion and Nationalism in India the Case of the Punjab*, 168.

⁷⁶ Deol, *Religion and Nationalism in India the Case of the Punjab*, 168.

⁷⁷ Jarnail Singh Bhindranwale - Ranbir Singh Sandhu, *Struggle for Justice: Speeches and Conversations of Sant Jarnail Singh Khalsa Bhindranwale* (Dublin, Ohio: Sikh Educational & Religious Foundation, 1999), v.

⁷⁸ Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", 599.

çeşitli eylemlere girişmiştir. Bu eylemler, görünüşte Sih kutsal metinlerindeki sevgi prensibine ters düşse de Bhindranwale eylemlerini Guru Hargobind ve Guru Gobind Singh'in uygulamalarına dayandırmıştır.⁷⁹ Giriştiği eylemleri "kahramanca faaliyet" diye niteleyen Bhindranwale, konuşmalarında sürekli bu iki Guru'ya atıflar yapmıştır.⁸⁰ Bhindranwale, Khalsa'nın 5 kuralına motosiklet ve revolver silahı bulundurmamayı eklemiş, her köyde en az 1 motosiklet, 3 revolver silah ve 3 Khalsa üyesinin var olması gerektiğini dile getirmiştir.⁸¹ Ona göre Sihler, masum insanları öldürmek için silahlanamazlar, çünkü bu büyük günahdır. Ancak silahlanıp da hakkını aramamak, Sih inancına göre masumları öldürmekten daha büyük bir günahdır.⁸² Bhindranwale'ın silahlanma çağrısı, Hindularca çarpıtılmış, onun bu çağrısı dönemin Hindu gazete manşetlerinde "bu silahları alın ve Hinduları öldürün" şeklinde yerini almıştır.⁸³ Ancak Sihlerin silahlanıp hakkını aramasını, günah değil dîni bir gereklilik olarak yorumlayan Bhindranwale, bu düşüncesini eyleme dökmekten de geri durmamıştır. O fikirlerini ve eylemlerini guruların hayatlarına işaret etmek suretiyle delillendirmiştir.

Bhindranwale'ın fikirleri ve faaliyetleri, nihayetinde *Blue Star* operasyonu ile sona erecek olan Harmandir Sahib ayaklanmasına yol açmıştır. Bhindranwale ve arkadaşları, bir kaleye çevirdikleri Harmandir Sahib'de Hindistan ordusuna karşı savaşırken öldürülmüşlerdir.⁸⁴ Harmandir Sahib'e operasyon emri vermesi sebebiyle Hindistan Hükümeti Başbakanı İndira Gandhi kendi Sih muhafızları tarafından öldürülmüş, bu durum anti-Sih isyanlarına yol açmıştır.⁸⁵ İsyancılar dört gün sürmüş ve bu sürede sadece Delhi'de 2800 Sih öldürülmüştür. Bütün bu olaylar, Sihler ve Hindular arasındaki gerilimi daha da artırmış, 1980'li yıllar boyunca Sih Khalistan Ülküsü, en güçlü dönemini yaşamıştır. Dünyanın birçok yerinde yaşayan Sihler, bu ülkünün gerçekleştirilebilmesi için maddî yardımda bulunmuşlardır. Sihlerin en kutsal tapınağı kabul edilen Harmandir Sahib'de gerçekleştirilen *Blue Star* operasyonu, daha birçok kanlı eylemin sebebi olmuştur.

Sonuç

Sih Fundamentalistlerinin gerçekleştirdiği bütün eylemlere yer vermek, onların bu yolu neden tercih ettiğini anlamamıza yardımcı olmayacaktır. Bunun yerine, Guru Nanak'ın sevgi ve barış prensiplerinin Sih toplumunda nasıl ve neden göz ardı edildiğine bakılmalıdır. Guru Arjan'a Harmandir Sahib'in neden dört kapısının olduğu sorulduğunda, "benim inancım, hangi yönden gelirlerse gelsinler, hangi yönü kible ederlerse etsinler, her inanç ve kasttan insana açıktır" sözünü söylediği aktarılmaktadır.⁸⁶ Bu barışçıl yaklaşıma rağmen Sihler, Guru Hargobind ile ilk

⁷⁹ Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", 599.

⁸⁰ Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", 600.

⁸¹ Singh Bhindranwale - Sandhu, *Struggle for Justice*, xlv.

⁸² Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", 601.

⁸³ Singh Bhindranwale - Sandhu, *Struggle for Justice*, xlv.

⁸⁴ Niels Christian Nielsen, *Fundamentalism, Mythos, and World Religions* (Albany: State University of New York Press, 1993), 122.

⁸⁵ Nielsen, *Fundamentalism, Mythos, and World Religions*, 122.

⁸⁶ Madan, "The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition", 595.

defa silahlanma yoluna gitmiş, Guru Gobind Singh ile askerî bir teşkilat hâlini almışlardır. Gobind Singh'in Khalsa Teşkilatı, başlangıçta Sih toplumunda büyük bir öneme sahip olmuştur da zamanla etkisi azalmıştır. İngiliz Pencap Hükümet sekreteri Richard Temple'in sözlerinden de anlaşıldığı üzere, Khalsa geleneği kuruluşundan yaklaşık 150 yıl sonra zayıflamaya başlamış ve kuruluş amacını yitirmiştir. Bu durum Khalsa prensiplerinin başka amaçlar için kullanılabilir olmasına yol açmış, böylece Sih toplumu, emellerine ulaşmada sevgi ve barış prensibi yerine şiddeti tercih etmeye başlamıştır.

Yukarıda anlatılan tarihsel süreçten de anlaşıldığı üzere, Sih toplumu bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönüşümün dâhili ve hâricî sebepleri vardır. Dâhili sebepler başlangıçta daha çok hâricî sebeplere tepki olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Sih toplumu, başlangıçta Babürlüler tarafından hoş karşılanılmış da özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda Sihlerin güçlenmesi bu durumu değiştirmiştir. Sih Gurularının Babür taht kavgalarına taraf olmaları, Sihler için dönüşümün başlangıcı olmuştur. Babür idarecilerinin hedef tahtasında yer edinen Sihler, Guru Arjan ve Guru Teg Bahadur'un ölümündeki hâricî sebeplerden hareketle kendilerini savunma gerekliliği hissetmişlerdir. Nihayetinde Gobind Singh'in Khalsa'yı kurması ve Sih toplumunu askerî bir yapıya ulaştırması, Sihlere kendilerine ait askeri kuvvetlere sahip olmasını sağlamıştır. İngilizlerin Hindistan hükümranlığı sürecinde önemli görevler üstlenen Sihler, 20. yüzyılda ulusal devletlerin kurulması sürecinde kendilerine ait bir toprak parçası arayışına girmişler, bu anlamda "Khalistan" ideolojisini öne sürmüşlerdir. Sihlerin dönüşümündeki dâhili sebepler de bu dönemde kendini göstermektedir. Sih liderler, siyâsî emellere ulaşabilmek için toplumu harekete geçirmeye çalışmışlar, ancak bunun sevgi ve barış düsturu ile gerçekleştirilemeyeceğini gördükleri için şiddete başvurmuşlardır. Guru Nanak'ın sevgi düsturu, yaşadığı dönem için mümkündür. Ancak 19 ve 20. yüzyılda dünyada büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ne Sihlerin ne de başka bir toplumun sevgi düsturu ile hareket etme imkânını zorlaştırmıştır. Zira ulus devletler kurulmuş, teknoloji gelişmiş, emperyalizm olgusu dünyanın her yerinde uygulanmaya çalışılmıştır. Aslında Sih fundamentalizmi de emperyalizm olgusunun bir sonucudur. On Guru döneminde nispeten özgür bir ortamda yaşayan ve istedikleri gibi hareket edebilen Sihler, emperyalizmin getirdiği şartlarda bu özgürlüklerini yitirmişlerdir. 1980'li yıllarda yaşananlar, bu özgürlükleri geri kazanmak adına gerçekleştirilen eylemlerin en uç noktasıdır.

Sih geleneğinde, din ile devlet işleri hiçbir zaman ayrı olarak düşünülmemiştir. Guru Hargobind ve Guru Gobind Singh hem dînî liderlik hem de siyâsî liderlik yapmışlardır. Şüphesiz bu durumun oluşmasında İslâmiyet'in Sih dînî üzerindeki etkisine dikkat etmek gerekmektedir. Bu yüzden Sihizm'de de siyâsî ve dînî fundamentalizm birbiri ile sıkı sıkıya ilişki içerisindedir. Aslında politik sorunların çözümü için gerçekleştirilen eylemler gücünü dînî duygulardan almış, sonuçta Sih fundamentalizmi dînî bir fundamentalizm türü olarak sunulmuştur. Fundamentalist eylemler gerçekleştiren Bhindranwale gibi şahıslar, sebeplerini dînî gerekçelere dayandırsalar da amaçlarının politik haklar elde etmek olduğu açıkça görülmektedir. Sih fundamentalizmi, başlangıçta gurdwaraların ele geçirilmesi gibi dînî sebeplerle ortaya çıkmış olsa da bugün fundamentalistlerin amacının din ile ilgili olmadığını söyleyebiliriz. Ne yazık ki bugün dünyanın

birçok yerde politik ve ekonomik haklar kazanmaya çalışan fundamentalistler, halkın desteğini kazanmak için kendilerini dine dayandırmaktadırlar. Bu sebeple bir eylemin dînî yahut siyâsî fundamentalizm olarak nitelendirilebilmesi için eylemi gerçekleştirenlerin elde etmek istedikleri hedeflerin ve bu eylemin sonuçlarının dikkatle incelenmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında Sih fundamentalizmini dînî değil siyâsî fundamentalizm olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Kaynakça

- Arslan, Hammet. “Dîvân-ı Hikmet’teki İlkelerin Hint Mistik Şiirlerindeki Yansıması: ‘İlahî Aşk’ ve ‘Bhakti’ Anlayışları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”. *II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. ed. Zülfikar Güngör. 283-297. İnceleme Araştırma dizisi. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018.
- Arslan, Hammet. “İslam’ın Hint Kültürüne Etkisi: Ahmed Yesevi, Kabir ve Guru Nanak Örneği”. *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu: 28-30 Nisan 2016, Ankara*. ed. Ahmet Kartal. 399-422. İnceleme Araştırma dizisi. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017.
- Arslan, Hammet. “Sihizm”. *Aklî düşünce ve felsefenin doğu’dan doğuşu: Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbranî gelenekleri*. ed. Bayram Ali Çetinkaya - Ali Osman Kurt. 761-792. Doğu’dan Batı’ya düşüncenin serüveni / proje editörü Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya, 1. Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. baskı., 2017.
- Cole, W. Owen – Sambhi, Piara Singh. *The Sikhs: Their Religious Beliefs and Practices*. London ; Boston: Routledge & K. Paul, 1978.
- Cunningham, Joseph Davey. *A History of the Sikhs from the Origin of a Nation to the Battles of the Sutlej*. New Delhi: Asian Educational Services, 1994.
- Deol, Harnik. *Religion and Nationalism in India the Case of the Punjab*. London: Routledge, 2000.
- Gobind Singh. *Zafarnama*. çev. Navtej Sarna. New Delhi: Penguin Books, 2011.
- Gündüz, Şinasi. “Sih Dini”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 373-381. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı., 2007.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Sözlük Dizisi 2. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Konukçu, Enver. “Ekber Şah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/542-544. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Madan, T. N. “The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition”. *The Fundamentalism project*. ed. Martin E. Marty vd. Chicago: University of Chicago Press, 1991.
- Mandair, Arvind-pal Singh. *Sikhism: a Guide for the Perplexed*. London ; New York: Bloomsbury, 2013.
- Nesbitt, Eleanor M. *Sikhism: a Very Short Introduction*. Oxford: New York: Oxford University Press, 2005.

- Nielsen, Niels Christian. *Fundamentalism, Mythos, and World Religions*. Albany: State University of New York Press, 1993.
- Nijjar, B. S. "Anandpur Sahib Resolution". *The Encyclopedia of Sikhism*. ed. Harbans Singh. C. 1. Patiala: Punjabi University, 2002.
- Pashaura Singh - Fenech, Louis E. "An Overview of Sikh History". *The Oxford Handbook of Sikh Studies*. 43-61. Oxford Handbooks. Oxford: Oxford University Press, 1st ed., 2014.
- Shackle, C. - Arvind-pal Singh Mandair (ed.). *Teachings of the Sikh Gurus: Selections From the Sikh Scriptures*. London ; New York: Routledge, 2005.
- Singh Bhindranwale, Jarnail - Sandhu, Ranbir Singh. *Struggle for Justice: Speeches and Conversations of Sant Jarnail Singh Khalsa Bhindranwale*. Dublin, Ohio: Sikh Educational & Religious Foundation, 1999.
- Singh, Khushwant. *A History of the Sikhs 1469-1839*. 2 Cilt. New Delhi: Oxford University Press, 2nd ed., 2004.
- Singh, Khushwant. *The Sikhs*. Noida, Uttar Pradesh, India: HarperCollins Publishers, 2020.
- Singh, M. Gurmukh. "Akali Takht". *The Encyclopedia of Sikhism*. ed. Harbans Singh. C. 1. Patiala: Punjabi University, 2002.
- Singh, Nikky - Kaur, Guninder. "Nanak". *Encyclopedia of Religion* (2nd ed). ed. Lindsay Jones vd. 6412-6414. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005.
- Syan, Hardip Singh. *Sikh Militancy in the Seventeenth Century: Religious Violence in Mughal and Early Modern India*. London (GB): I.B. Tauris, 2013.